

Munich Personal RePEc Archive

Lien-Loan Auctions and Origins of Russian Oligarchy

Bukvić, Rajko

Geographical Institute “Jovan Cvijić” Serbian Academy of Sciences
and Arts

2009

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/70569/>
MPRA Paper No. 70569, posted 07 Apr 2016 22:02 UTC

Рајко Буквић
Мегатренд универзитет
Београд

ЗАЛОЖНО-КРЕДИТНЕ АУКЦИЈЕ И НАСТАНАК РУСКИХ ОЛИГАРХА

Сажетак: Процеси приватизације који су обележили тзв. транзицију источноевропских привреда током деведесетих година прошлог и почетних година овог века оставили су много теоријског и емпиријског материјала који ће сигурно још дуго бити предмет проучавања. Нарочито је интересантан и значајан овај процес у Русији, највећој и најбогатијој земљи бившег тзв. социјалистичког блока, где је масовна ваучерска приватизација била праћена разним махинацијама коју је организовала владајућа клика окупљена око бившег председника Јељцина, његове породице и пријатеља. У раду се разматра један од механизма којима је овај процес реализован – механизам заложно-кредитних аукција, које су спроведене пред крај 1995. и којима је 12 гиганта руске (и светске) привреде практично бесплатно прешло у приватне руке, оформивши дефинитивно слој олигарха. Према признању једног од креатора и протагониста целог овог процеса, на тај начин је плаћана политичка подршка снагама које су извеле ову, како он каже, „нормалну” револуцију. Поставља се, међутим, питање, а на које тај протагонист није дао одговор – чија је то подршка толико важна и толико скупа: да ли домаћих тајкуна (попут банкара Потањина и сличних, који су овај механизам и иницирали и на њему се енормно обогатили) или неког другог?

Кључне речи: заложно-кредитне аукције, приватизација, Русија, олигарси, политичка подршка, народна имовина

Увод

Једна од најбитнијих карактеристика процеса транзиције источноевропских привреда у последњој деценији 20. и на почетку 21. века свакако је приватизација. Покренута углавном с јавно прокламованим циљем

повећања ефикасности ових привреда, она је по својим размерама превазишла вероватно све до сада постојеће промене својинских односа и тако пружила огроман теоријски и емпиријски материјал који ће сигурно још дуго бити предмет научних разматрања и истраживања. То се односи, наравно, не само на мотиве, принципе и начине спровођења овог замашног (не само) економског процеса, већ и на његове резултате, који су у много већој мери упитни и контроверзни, и који исто тако сигурно у великој мери нису оправдали ентузијазам и очекивања и стручњака и најширих слојева. Бар у оној мери у којој су та очекивања била искрена, тј. онаква каквим су јавности представљена.

Наредни текст нема амбиције да оцењује целину овог сложеног и противречног процеса. Уместо тога ограничиће се на само једну епизоду (ако је дозвољено да се тако назове), наизглед један мали део онога што се током тог процеса догађало. Али, значај онога што тај мали део представља, али и скрива, никако није за потцењивање. Напротив, ова епизода остала је у историји савремене Русије као једна од најскандалознијих и најжалоснијих, током које је, као резултат договора, мали број физичких лица дошао до власништва над 12 најпрофитабилнијих предузећа Русије. Исход свега било је да је Русија добила 27 светски познатих олигарха који су за свега неколико месеци покрали око 100 милијарди долара од руског народа (не рачунајући велики део природних ресурса, које и даље експлоатишу та предузећа). (Гончаров, 2006.)

Кратка предисторија

У савременој (нео)либералистичкој теорији приватна својина важи беспоговорно за несумњиво надмоћну у односу на државну, односно све облике колективне својине.¹ Иако нису нова², ова схватања нарочито су оснажена након политичких промена у Европи током друге половине осамдесетих, демисионирања партијских номенклатура у источноевропским земљама и урушавања источноевропских привреда и друштава. Стога је један од кључних реформских захтева на прелазу у деведесете године прошлог века (или захтева тзв. Вашингтонског консензуса) управо и била приватизација, помоћу које ће, сходно томе, бити успостављена ефи-

¹ У изнетом ставу потребно је подвући реч беспоговорно, пошто су у том погледу (нео)либерали далеко ортодокснији чак и од најортодокснијих комуниста и марксиста. Тако се, рецимо, чак и код једног крајње сатанизованог Л. Троцког (Троски, 1973: 9) може пронаћи врло релативизован и умерен став према подруштљавању средстава за производњу у Русији, односно СССР-у: „Русија није ушла у пролетерску револуцију зато што је њезина привреда била најзрелија за социјалистички преображај, него зато јер се та привреда није више могла развијати на капиталистичким темељима. Подруштвљење средстава за производњу показало се као битан увјет да се земља прије свега извуче из барбарства: *то је закон комбинираниог развоја заосталих земаља.*” (Подвлачење у оригиналу.)

² Оваква схватања, односно критика колективне својине, углавном се везују за Аустријску школу (Мизес, Хајек и др.). Мизесово дело *Социјализам* објављено је 1922.

касна тржишна привреда, заснована наравно на приватној својини.³ Оваква, превише симплификована, схватања била су предмет бројних разматрања и критика, а њихов преглед (без довођења у везу с Вашингтонским консензусом) дат је у (Буквић, 1992). Ипак, већина заступника (и пропагатора) приватизације била је у одређеној мери опрезна, истичући да приватизација није циљ већ средство до циља.⁴ Међутим, и они су наглашавали да су за успех приватизације неопходни услови брзина и свеобухватност (Vukotić, 1993: 58). Брзину, обухватност и сличне одлике захтевали су и други актери и извођачи овог процеса. С том допуном што су се извођачи потрудили да прво „припреме терен”.

У Русији, коју разматрамо у овом тексту⁵, главни креатори и извођачи приватизације, односно укупних реформи, били су Анатолиј Чубајс и Јегор Гајдар. По препоруци Владе САД, ММФ и МБОР у основу реформисања руске економије стављен је програм групе западних експерата на челу са Џефријем Саксом. „Припрему терена”, након претходно извршене криминализације друштва, још при Горбачову⁶, чиниле су либерализације цена и спољне трговине. ММФ је саветовао да се либерализација цена изведе што пре, а то је учинила Гајдарова влада.⁷ Ваучери (око 150 милиона чекова, с номиналном вредношћу од по 10.000 рубаља) подељени су становницима Русије од октобра 1992. до фебруара 1993, док су цене либерализоване децембра 1991, непосредно након Беловешког договора о растурању СССР-а.⁸ Након тога „ангажована” је штампариија новца – до

³ Назив Вашингтонски консензус први је употребио 1990. Џ. Вилијамсон означавајући њиме скуп препорука које су претходне године америчке и светске економске и финансијске институције припремиле и предложиле земљама Латинске Америке. Према Вилијамсону, листа тих препорука је следећа: фискална дисциплина; преусмеравање јавне потрошње ка високопрофитабилним и областима које ће обезбедити подизање укупног дохотка; пореска реформа усмерена на снижавање и проширивање пореске основе; либерализација каматних стопа; клизајући курс валута; трговинска либерализација; либерализација у сфери страних директних инвестиција; приватизација; дерегулација; заштита права приватне својине. (Према: Vuletić, 2004, 54, ф. 14.)

⁴ Видети, рецимо (Vukotić, 1993: 58). При томе, Вукотић ово истиче као први (дакле, најважнији) принцип приватизације.

⁵ Сличности с аналогним процесима у другим земљама, укључујући и Србију (односно СФР и СР Југославију), не иду на душу аутору овог текста. Оне би се пре могле сматрати законитостима приватизације.

⁶ „Горбачова, политичара новог таласа, мање од свега су бринули интереси поштених људи. (...) Може се рећи да се у периоду перестројке и убрзања, темпо криминализације становништва и убрзао. Красти је постало не само корисно, него и безопасно. Нова власт, она која се основала у Кремљу после 1991. године – учинила је нешто невероватно – она је претворила државу у логор криминалаца. Са криминалним законима, криминалним моралом, сама слаба и бескарактерна, та власт је почела да врбује присталице на најподлији начин. Под велом класе власника она је створила класу допова.” (Говорухин, 1995: 53.)

⁷ Руски програм приватизације покренут је јуна 1992, након што је Парламент усвојио Државни програм приватизације државних и локалних предузећа у Руској Федерацији за 1992.

⁸ И. Фројанов у капиталном делу *Погружение в бездну (Россия на исходе XX века)* подвлачи да није случајно што је реализован овакав редослед догађаја – растурање велике

јула 1992. новчана маса је по званичним подацима порасла седам пута, да би током целе 1992. раст цена два пута премашио раст новчане масе⁹. Али номинална вредност ваучера, чијим је средњим власницима (свим становницима Русије) Чубајс с ТВ екрана поручио да ће у најскоријој будућности за сваки ваучер моћи да купе по два аутомобила волга, рачуната је по до-реформским ценама. По тим ценама процењивана су и предузећа која се приватизују. Али, не само то. У „припрему терена“ спадало је и непри-мењивање закона о индексацији¹⁰, за који данас уопште мало људи зна, а према коме је индексација новчаних доходака и штедње морала да се оба-вља сваког квартала. Сходно препоруци ММФ-а, а у склопу брзе привати-зације, заустављен је процес предаје предузећа у својину радних колекти-ва, процес који је у то време био у пуном току. ММФ је подвргао оштрој критици овај облик колективне својине, сматрајући га неефикасним.¹¹

Табела 1. Индекси потрошачких цена 1991–1999 (децембар према децембру претходне године)

Година	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.
Индекс	260,4	2608,8	939,9	315,1	231,3	121,8	111,0	184,4	136,5

Извор: Федеральная служба государственной статистики, <http://www.gks.ru>.

Ваучери су могли да се продају на тржишту, тако да је брзо створено велико секундарно тржиште, што је често истицано као позитивна стра-на руске приватизације, или да се инвестирају у сопствене компаније у којима су постојали програми акционирања, или најзад да се уложе у тзв. чековне инвестиционе фондове. Пред крај 1993. у Русији је било око 600 таквих фондова, а међу њима најпознатији су били: Первый ваучерный инвестиционный фонд, Альфа-капитал, Московская недвижимость, Са-ха-инвест, Вяткаинвестфонд и др. Обећањима високих камата, понекад и до неколико стотина процената годишње, већина њих успела је да дође до огромне количине ваучера. Само прва два од побројаних фондова (чији су власници били Михаил Харшан и Петар Авен) успели су да дођу до 4,5

земље па онда покретање „реформе“ (Фроянов, 1999: 717–718). Јелцин и његова екипа, наине, добро су схватили да оно што је могуће спровести у Русији, није било могуће у оквирима СССР-а, а један од кључних чланова Јелциновог тима у Беловешким прегово-рима био је – Гајдар.

⁹ Подаци преузети од (Бушков, 2005: 64).

¹⁰ Закон об индексации денежных доходов и сбережений граждан в РСФСР, № 1799-1 од 24. октобра 1991.

¹¹ Нису довољно јасни разлози оваквог става ММФ-а. Поготову ако имамо у виду да је у САД почетком овог века у делимичној или потпуној својини радника око 12.000 пред-узећа, а слично је и у Западној Европи. А таква предузећа су, како неки аутори истичу, у просеку ефикаснија од традиционалних капиталистичких фирми (Валянскиј и Калю-жњий, 2002: 294), иако у неким од њих радници и немају право управљања.

односно 2,5 милиона ваучера. Фондови су, међутим, ускоро почели да „ишчезавају”, заједно с цаконима прикупљених ваучера, док се истовремено приближавао рок – после 31. децембра 1993. ваучери ће се сматрати анулираним и биће тако претворени у безвредне папире. У комбинацији с наглим сиромашењем становништва, што је узроковало да је значајан број ваучера продаван на улици по занемарљивим ценама (током зиме 1993/94 номинална вредност ваучера сведена је на око 7 долара)¹², то је во-дило ка муњевитом приближавању тржишне вредности ваучера нули.

Општи план приватизације предвиђао је да се највећи део руске индустрије приватизује за две године, при томе да се 29 одсто компанија прода за ваучере на аукцијама, 51 одсто да се подели руководству и радницима компанија, док је остало требало да остане у власништву државе, да би касније било продато за готово или за обећања инвестиција.

Током 1993–1994, у следећој етапи, спровођене су чековне аукције, месечно око 800 аукција. Више од 70 одсто акција предузећа било је реализовано за ваучере. При томе, и овде је извођач реформе (Чубајс) увео суштинску новину, која је била непозната чак и освајачима Дивљег запада приликом расподеле златоносних деоница – ко први преда пријаву, добија и право предности у куповини акција. Уз то, запосленима у предузећима која се приватизују, независно од броја ваучера које су поседовали, није било дозвољено учешће на аукцијама. Најзад, аукција је могла да буде спроведена чак и ако постоји само један учесник с једном јединственом пријавом. У свему томе, како је признао други креатор и извођач приватизације Ј. Гајдар, ваучер није имао никаквог значаја, осим социјално-психолошког, што је у складу и с теоријским ставовима и с резултатима који су овим обликом приватизације остварени у свим постсоцијалистичким земљама (Drašković, 2002: 108). Највеће нафтне компаније, металуршки и рударски комбинати, дрвопрерађивачки комплекси, аутомобилске фабрике, предузећа машинске индустрије, луке и друга предузећа понуђени су одједном на продају, иако су критичари овог концепта (Јавлински и његов план 500 дана) сматрали да треба ићи постепено, почињући од малих радњи, ресторана, а тек потом прећи на продају предузећа лаке индустрије, и најзад до тешке индустрије и налазишта природних ресурса.

Као резултат, све што је изнето на продају купљено је по смешно ниским ценама, које с реалном вредношћу предузећа нису имале ништа заједничко. Према подацима П. Хлебњикова, великог познаваоца проблема, шест индустријских гиганата, „брилијаната у круни руске индустрије“, било је продато на ваучерским аукцијама двадесет пута јефтиније од њихове тржишне вредности – Газпром, РАО ЕЭС, Лукойл, Ростелеком,

¹² Једноставном рачуницом одавде се може извести да су гигантски индустријски и природни ресурси Русије били процењени на суму од око 5 милијарди долара. (Хлебников, 2001.) Иначе, независно од тога, номинална вредност ваучера била је одређена ниско, тако да је по ценама с почетка 1992. она означавала да је целокупна руска индустрија била процењена на вредност од 100 милијарди долара.

Юганскнефтегаз, Сургутнефтегаз. Најдрастичнији је пример Гаспром, компанија којој је припала трећина гасних ресурса целе планете, који је био једини достављач гаса у бившем Совјетском Савезу и главни достављач гаса у Западној Европи. Гаспром је био најбогатија компанија Русије, да је био западна компанија само његови гасни ресурси вредели би на тржишту од 300 до 700 милијарди долара. А на ваучерској аукцији он је продат за 250 милиона долара. (Хлебников, 2001.)

Међутим, не само тих шест гиганата, наравно. Сличне цене постигнуле су и за Уралмаш – 3,72 милиона долара¹³, Челябинский металлургический комбинат (3,73), Ковровский мехзавод (2,7), Челябинский тракторный (2,2) итд. Јуриј Лужков се жалио да је његов (хемијски) институт продат за 200.000 долара, иако у њему раде прави специјалисти, од којих сваки толико годишње створи, иако у њему постоји експериментална производна база у којој се могу развијати нове технологије, и најзад иако је тих 200.000 заправо цена једног спектофотометра. (Хлебников, 2001.)

Заложно-кредитне аукције

И тада су млади реформатори, у народу прозвани „дечаци у роза панталоницама“, измислили нову ствар – тзв. заложно-кредитне аукције. Идеју о залагању државних акција у великим предузећима у банке ради добијања кредита, у чему је срж заложно-кредитних аукција, први је обзнао на једној седници Владе марта 1995. Владимир Потањин, председник познате Онексим банке (Онексим-банк). Прави аутор те идеје био је амерички бизнисмен руског порекла Борис Јордан, који је од 1992. до 1995. управљао московским одељењем CS First Boston. Почетком 1995. он је основао компанију Ренессанс Капитал, а партнер му је био Потањин. У то време они су заједно разрадили ову идеју. Потањинов предлог Влади састојао се у следећем: конзорцијум банака (Менатеп, МФК, ОНЭК-СИМбанк, Столичный банк сбережений, банк Возрождение, Альфа-банк) даће Влади кредит на годину дана уз залог акција 12 најпрофитабилнијих предузећа Русије. Сума кредита износила је 650 милиона долара, тачно онолико колико је било потребно да се попуни рупа у федералном буџету. Кроз годину дана Влада је морала или да откупи акције предузећа или да их остави учесницима погодбе на страни конзорцијума.

Током 1995. године, наине, изненада се показало да држава нема новца, и то упркос инфлацији која је значајно повећала приходну страну буџета. Потребе за новцем биле су толико велике да је држава била „ принуђена“ да организује пирамиду државних позајмица.¹⁴ У сваком случају,

¹³ Нови власник, бивши комсомолски радник, млади биохемичар, купио је Уралмаш за хиљадити део не вредности фабрике, већ вредности њене годишње производње. (Колесов, 2005.)

¹⁴ О овим шемама (ГКО – государственные казначейские обязательства), које су пуно дејство и ефекте оствариле у 1998. години, писали смо у тексту „Транзиција у Русији: либерализам у изведби ‘породице’“ (Буквић, 2007: 301 и даље).

приходи буџета били су 37 милијарди долара, а расходи око 52. А новца није било јер је власт дала новац који се изненада појавио („привремено слободна” девизна средства у износу од 600 милиона долара) приватним банкама¹⁵, узимајући много мању камату него што је сама плаћала када је од других позајмљивала. Приватне банке, којима је та иста држава чинила више од услуге (Централна банка је давала кредите с каматном стопом од 120 одсто, а приватне банке од 300 одсто; а то су биле још и тзв. опуномоћене банке, које су добиле право да раде с буџетским новцем, на пример В. Гусински и његова Мост-банк или М. Ходорковски и његова Менатеп банка), одбиле су да држави дају кредите без залог, односно без материјалног обезбеђења. И држава је, наравно, на такве услове пристала.¹⁶ Влада је одобрила пројект и на његово чело формално је стао Потањин. Указ председника (Јељцина) о спровођењу аукција објављен је августа 1995, а Влада је обећала да ће вратити кредит већ 1. јануара 1996. После аукције за Сибнефть (28. децембра 1995), када је већ било јасно да је цела ствар прерасла у лакрдију, подигла се галама и Влада је, реда ради, продужила овај рок до 1. јануара 1997. У залог су, дакле, стављени контролни пакети акција које је држава имала у предузећима која још нису распродата. А таква су била предузећа из нафтне индустрије, металургије...

Главна борба међу конкурентима није вођена на аукцијама, већ током лета 1995, када су се водеће банке међусобно бориле да стекну право да дају влади кредите под предвиђеним условима. Током те борбе неколико водећих комерцијалних банака (Мост-банк Владимир Гусинский, Инкомбанк Владимир Виноградов, Альфа-банк Пётр Авен, Российский кредит Виталий Малкин) испало је из уског круга привилегованих учесника и тако лишено права да учествује у предстојећим аукцијама. Као најважнији фактор у тој борби показало се познанство с Татјаном Дјаченко, Јељциновом кћерком. Она је подржавала Березовског, а њен муж се зближио с Абрамовичем. Према пуковнику Стрељецком, једном од непосредних сведока, Јељцин се није бавио тиме ко ће победити на предстојећим аукцијама, већ је тај посао препустио Черномирдину. (Хлебников, 2001.)

Шема заложно-кредитних аукција била је једноставна. На отвореним аукцијама држава излаже залог а потенцијални кредитори нуде различите износе кредита. Побеђује онај ко предложи највећи кредит. Отворена питања (с каквом каматном стопом узимати кредите и на који рок, ко управља акцијама за време залога) решена су до септембра, када су Државни комитет имовине, Министарство финансија и Администрација председника објавили усаглашени документ. Кључне ствари односиле су

¹⁵ Врло је чудна ситуација да се „слободна” средства појављују онда када се не исплаћују пензије и зараде из буџета.

¹⁶ Како истиче Болдирев (Болдырев, 2004: 55), то је био јединствен случај у светским размерама да држава даје позајмице приватним банкама без залог, а да истовремено од тих истих банака узима позајмице са залогом.

се на одлуку да обрачуни с банкама или ради враћања кредита или о преласку залога у својину кредитора почну тек у другој половини следеће године (што је било усмерено на добијање подршке кредитора за избор Јељцина) и да се на аукцији не дозволи приступ иностраних инвеститора.

Акције предузећа оцењене су од стране саме Владе смешно малим вредностима, неупоредивим не само с тржишном вредношћу предузећа, већ ни с њиховим годишњим профитом. Али, не само то – федерални буџет за наредну годину није предвидео ни једну једину рубљу за откуп залога од банака! Очигледно, држава се није спремала да врати кредите и да откупи залог. У питању је, према томе, најједноставнија предаја ових предузећа у приватне руке, и то фактички бесплатно. Уз процедуру која значи временско „растежање” отуђивања државне својине и претходно организовање нечега што личи на конкурс.¹⁷

Управо је тако било. Норилски никел, рецимо, светски је монополист у производњи низа драгоцених метала, и на светско тржиште доставља више од 40 одсто платине и тзв. платинске групе, производи више од 90% никла и 60% бакра у Русији, произвођач је злата и сребра, с резервама свих побројаних руда за наредних стотинак година. Годишњи промет комбината био је око 2,2, а профит око 1,5 милијарди долара. А постоји још и онај део производње који се зове „државна тајна”. И све то припало је – Владимиру Потањину и његовој групи¹⁸, и то за 170 милиона долара. Па нека неко после каже да у транзицији није било успешних предузетничких идеја! И то не било каквих предузетничких идеја већ управо онаких какве је као неопходне истицао Штиглиц.¹⁹ Сама аукција била је крајње „интересантна и неизвесна”. Поред Онексим банке постојао још један претендент: Банка МФК (Международная финансовая компания), при чему су Онексим банка и МФК банка једна другој дале гаранције. Обе банке биле су Потањинове, а остали конкуренти били су одстрањени и нису ни учествовали на аукцији (Онексим банка била је и организатор пријема пријава на аукцију). Тако је, рецимо, компанија-ћерка банке Росийский кредит (АО Конт) објавила намеру да Влади да кредит од 355 милиона долара, али њој није дозвољено да учествује на аукцији, због „недовољних финансијских гаранција”. И тако је, у „оштрој” конкурентској

¹⁷ Да је конкурс био фикција (као и сви други слични конкурси у организацији власти) признали су, у суштини, сами његови организатори. Када су их, на име, 1999. оптужили за несавесни рад при спровођењу конкурса за продају пакета акција телефонске компаније Связьинвест, они су се бранили изјавивши: први пут смо организовали поштен конкурс, а нико није задовољан. (Болдырев, 2004: 56.)

¹⁸ МФК банку основао је Потањин 1992, и на њу су пренете операције које је раније обављала МБЭС, државна компанија у којој је Потањин почињао своју каријеру. Са својим партнером Михаилом Прохоровим Потањин је 1993. основао још једну банку са „спољноекономским” називом: ОНЭКСИМбанк (Объединенный экспортно-импортный банк).

¹⁹ „Требао је створити нову врсту предузетништва – не ону врсту која је заобилазила правила владе и законе”. (Stiglitz, 2004: 150.)

борби са самим собом, Потањин успео да победи. На сличан начин победио је на још три аукције.

Један од првих победника заложно-кредитних аукција био је Михаил Ходорковски. Његова Менатеп-банк и финансијске компаније Березовског давале су једне другима узајамне гаранције. На заложно-кредитним аукцијама њега је интересовао недавно створени холдинг Јукос, друга по величини нафтна компанија у Русији коју су чинили Самаранефтегаз (извозом њене производње бавио се Березовски)) и Самарский НПЗ. Почетком новембра 1995. Менатеп је наредио другим заинтересованим учесницима да одустану од аукције. Ипак, на аукцији се појавио конзорцијум који су чинили Инкомбанк, Альфа-банк и банка Российский кредит, с понудом од 350 милиона долара, што је било много више и од почетне цене (150 милиона) и од других понуда. Међутим, пошто је регистрацијом пријава руководио Менатеп, овом конзорцијуму није било дозвољено учешће, с образложењем да је део капаре конзорцијум унео у виду државних краткорочних облигација а не у готовом (при чему је капара, на захтев Јукоса, била одређена у двоструком износу у односу на почетну цену)! Заиста куриозитет своје врсте – држава (односно, Чубајс) одбила је да као капару узме своје обвезнице!

И на аукцији за продају акција компаније Сиданко пријаву је поднео Росийский кредит, али је опет Онэксим-банк регистровао пријаве, и ова пријава није прихваћена. Наводно, Российский кредит није положио капару.

Последња у серији аукција била је за акције Сибнефт-а, једне од највећих нафтних компанија на свету, с истраженим залихама једнаким залихама Амосо и Mobil заједно. Ради стицања ових акција била је специјално формирана Нефтяная финансовая компания (НФК), за коју је касније Березовски признао да припада њему. На аукцији су била два конкурента: поред НФК још и Инкомбанк, чија је металуршка компанија-кћи Самеко понудила 175 милиона долара. На самој аукцији, међутим, појавио се директор Самеко-а и изјавио да повлачи пријаву. Да би се одржала аукција био је потребан још један учесник, и појавио се Тонус, компанија која је представљала интересе Менатеп банке, са ценом од 100,1 милион долара, 100 хиљада више од почетне цене. Цена НФК-а била је 100,3 милиона. Након две године Сибнефт је продавала своје акције на руској берзи, и њена вредност је процењивана на 5 милијарди долара.

Током непуна два месеца, у новембру и децембру 1995, одржано је укупно 12 заложних аукција. (Бушков, 2005: 81–82; Кох, 2004.)

- 1) 3. 11. 1995. Понуђено 40,2 одсто акција Сургутнефтегаз-а. Победио недржавни пензиони фонд Сургутнефтегаз. Цена 300 милиона америчких долара.
- 2) 17. 11. 1995. Понуђено 38 одсто акција РАО Норильский никель. Победила Онексим банка. Цена 170,1 милион америчких долара.
- 3) 17. 11. 1995. Понуђено 15 одсто акција АО Мечел. Победило ТОО РабиКом (већ власник пакета од 25% акција Мечела). Цена 13,3 милиона америчких долара.

- 4) 17. 11. 1995. Понуђено 25,5 одсто акција Северо-западног речног бродарства. Победила Банка МФК. Цена 6,05 милиона америчких долара.
- 5) 7. 12. 1995. Понуђено 5 одсто акција Лукойл-а. Победио сам Лукойл. Цена 141 милион америчких долара.
- 6) 7. 12. 1995. Понуђено 23,5 одсто акција Мурманског морског бродарства. Победило ЗАО Стратег (фактички – Банка Менатеп). Цена 4,125 милиона америчких долара.
- 7) 7. 12. 1995. Понуђено 51 одсто акција Сиданко. Победила Банка МФК (фактички – конзорцијум МФК и Альфа-група). Цена 130 милиона америчких долара.
- 8) 7. 12. 1995. Понуђено 14,87 одсто акција Новолипецког металуршког комбината. Победила Банка МФК (фактички – Ренессанс капитал). Цена 31 милион америчких долара.
- 9) 8. 12. 1995. Понуђено 45 одсто акција ЈУКОС-а. Победило ЗАО Лагуна (фактички – Банка Менатеп). Цена 159 милиона америчких долара.
- 10) 11. 12. 1995. Понуђено 20 одсто акција Новоросијског морског бродарства (Новошип). Победило само бродарство. Цена 22,650 милиона америчких долара.
- 11) 28. 12. 1995. Понуђено 15 одсто акција АО Нафта-Москва. Победило ЗАО НафтаФин (фактички – менаџмент самог предузећа). Цена 20,01 милион америчких долара.
- 12) 28. 12. 1995. Понуђено 51 одсто акција Сибнефт-а. Победило ЗАО НФК (фактички – конзорцијум Березовског и Абрамовича). Цена 100,3 милиона америчких долара.

Укупна излицитирана цена била је, дакле, око 1,1 милијарде америчких долара. Међутим, држава фактички није узела толико новца. Цена за Норникел, према договору с Државном комисијом имовине, остала је на рачуну Онексим банке. По неким оценама, Банка је на тај начин зарадила 50–80 милиона долара. Даље, према условима конкурса Банка је била обавезна да у Норникел током 1996–1997. инвестира једну милијарду долара. О томе, међутим, није могло бити речи, с обзиром да је укупни сопствени капитал Банке 1. јануара 1996. износио 2.491.443 милиона рубаља²⁰. Међутим, ни то није било све. Према сведочењу руководиоца Центра геополитичких истраживања Института Европе РАН Константина Сорокина, током 1996. група Онексимбанк-МФК успела је да издејствује још низ олакшица:

- одложено је враћање низа кредита које је Норникел узео, у укупном износу од 400 милијарди рубаља,
- обустављено је обрачунавање камата и пенала на те позајмице,

²⁰ У новембру и децембру 1995. курс америчког долара био је 4.544 и 4.609 рубаља за један долар.

- из иностраних кредита које је Руска Федерација требало да добије на име Владе (тј. државе), на Норникелъ је усмерено 200 милиона долара, а пренос тих пара требало је провести кроз Онексим банку,
- донета је одлука о снижењу царина на опрему за комбинат која је на- бављена у иностранству.

На тај начин, по Сорокиновој рачуници, укупни обим помоћи коју је обећала држава приближио се износу од 1,5 милијарди долара. Наравно, ни држава није испунила сва обећања, али се процењује да реална вредност олакшица које је држава дала Норникелъ-у одговара суми кредита коју је овај дао држави. (Зубков.)

Међутим, и поред оваквог „успешног“ пословања, у наредном периоду Норникелъ је запао у велике проблеме. Рентабилност је опала са 89 одсто у 1995. на 23–27 одсто у 1996, профит је смањен са 5,5 на 1,5 трилиона рубаља²¹, уплате у буџет смањене су 653.785 милиона рубаља на 234.986 милиона. С друге стране, док је 1994. комбинат дуговао федералном буџету 41.725, а у 1995. 125.917, у 1996. тај дуг је порастао на 743.132 милиона рубаља. И све то иако је дошло до пораста производних показатеља. Како истиче Зубков, све то може да значи само једно: Онексим банка је почела да „скрива“ значајан део профита од пореске обавезе. (Зубков.)

Какав је био епилог аукција? Када је наредне године Јељцин поново изабран за председника Русије, један део учесника овог „посла“ ушао је у Владу – Потањин је постао њен потпредседник, а Чубајс је дошао на чело кремаљске администрације. Уз такав однос снага одлучено је, и лако спроведено, да се тема ЗКА затвори. И можда би тако и остало, барем знатно дуже него што је био случај, да се нису појавили Ј. Болдирев, који је ту тему покренуо 2000. у Обрачунском дому Руске Федерације (Болдырев, 2004: 418), а знатно касније и Андреј Буњич, председник Савеза предузетника и арендатора Русије (СПАР), који је у 2005. предао Московском арбитражном суду захтев за поништење резултата заложно-кредитне аукције нафтне компаније ЮКОС. Тада су у јавност допрле многе непознате, или пак мање познате и добро скриване појединости о овим аукцијама.

Што се тиче Обрачунског дома РФ, налази његове Анализе процеса приватизације државне својине у Руској Федерацији у периоду 1993–2003 недвосмислени су: скоро све приватизације у овом периоду у Русији биле су економски преступи, односно незаконите.

Резултати и политичка подршка

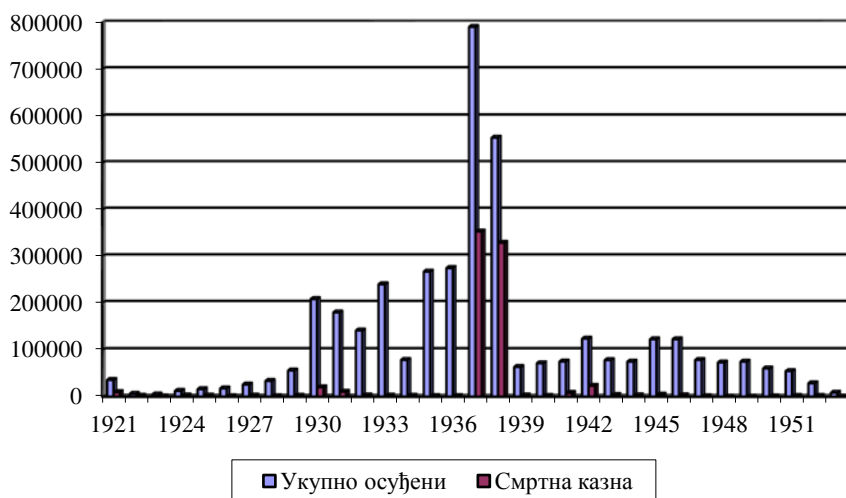
Демографски резултати

У почетним периодима приватизације један од најчешће истицаних захтева била је њена праведност, односно социјална издржљивост или прихватљивост. Овај захтев, међутим, касније се постепено повлачио,

²¹ У 1995. и 1996. просечан курс долара био је 4.553 и 5.130 рубаља за један долар.

уступајући место обавезности и брзини, пре свега, али и осталим циљевима. Ипак, код појединих аутора социјална прихватљивост задржана је као битан принцип и знатно касније, при чему је она дефинисана као „онемогућавање масовног трансфера друштвеног капитала у корист државе, малог броја богатих појединаца или инсајдера“.²² И без икаквих доказивања, међутим, јасно је да је приватизација резултовала управо оним што је, наводно, требало спречити. И баш с тог аспекта није лако наћи разлог потискивању принципа социјалне прихватљивости приватизације. Може се претпоставити да су протагонисти остваривши своје циљеве (који наравно нису јавно прокламовани) закључили да то питање не треба покретати. И да би то могло да буде и опасно. Као, уосталом, и питање ефикасности. Тако да су то питања која углавном покрећу они који су и унапред били против или бар уздржани када су приватизација и неолибералне реформе у питању.

Слика 1. Број жртава политичких репресија у СССР 1921–1953 (прво полугође)

Извор: Конструисано на основу података из (Земсков, 1994).

Изузеци, наравно, и овде постоје²³, али се њихов глас или не чује или се једноставно прекида познатим дисквалификацијама и етикетама. Тако,

²² Д. Аврамовић, на пример, истицао је ово као један од најбитнијих „начелних принципа“ приватизације и крајем 1996. (Аврамовић, 1996: 3.)

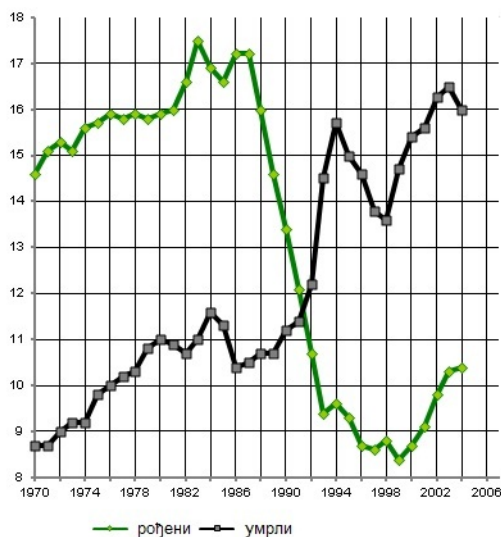
²³ Готово нестварно изгледа када се данас чита књига *Велика криминална револуција* познатог руског редитеља Станислава Говорухина, објављена у Русији 1994, а преведена и објављена код нас 1995. „Ето шта се десило. Хтели смо реформу, а добили смо Криминалну Револуцију“, каже он већ у предговору (Говорухин, 1995: 6).

рецимо, када А. Ципко, који никако није био противник реформи и приватизације, каже да су оне биле нечовечне, да се у Русији либерална идеја развила не само с демократијом, већ и с хуманизмом, те да су антикомунистичке револуције, позване да рестаурирају приватну својину, по својој природи биле аморалније него социјалистичке, да су биле више оптерећене ниским страстима, лоповлуком, корупцијом итд., Владимир Мау му одговара познатом етикетом – за њега (Ципка) убиство милиона људи моралније је него отимање милиона долара (Мау, 2002:65). При томе, Мау не само што мења тему разговора (морал антикомунистичке револуције), већ у циљу дисквалификације користи – мит. Приче о милионима жртава бољшевичких (стаљинистичких) репресија годинама циркулишу у јавности, повећавајући се с времена на време зависно од тога који „ауторитет“ (А.В. Антонов-Овсејенко, Р.А. Медведев, О.Г. Шатуновска, Р. Конквест, А. Солжењицин и др.) и када тим причама да допринос. А када је то, на крају, било потребно потегнути као крајњи аргумент, *Комсомолска правда* објавила је 4. јуна 1991. један Солжењицинов интервју из 1976, у коме је речено да је професор Курганов на посредан начин израчунао да је од 1917. до 1959. само од унутрашњег рата совјетског режима против свог народа, тј. од његовог уништавања глађу, колективизацијом, затворима, логорима итд. (укључујући и грађански рат) погинуло 66 милиона људи, док је током Другог светског рата, због лошег вођења рата итд, дакле директном кривицом режима и његове војске, страдало још 44 милиона. Дакле, од социјализма (комунизма) изгубљено је 110 милиона људи. (Земсков, 1994: 116.) И то није јединствен пример да се бројке жртава пењу до стотинак и више милиона. Не изненађује, стога, ни вест да је (бивши) председник САД Буш на откривању споменика жртвама комунизма у Вашингтону, 12. јуна 2007, изнео бројку од 100 милиона, који се додуше не односе сви на СССР.

Можда није чудно да су овакве приче прихватане раније. Али откада је 1989. одлуком Президијума АН СССР образована комисија за утврђивање губитака становништва, на чијем челу је био дописни члан АН СССР Ю.А. Поляков, и од када је она добила приступ раније истраживачима недоступном материјалу и документима ОГПУ-НКВД-МВД-МГБ и објавила резултате истраживања, то је у најмању руку чудно. Комисија је истраживала период 1921–1953 (прво полугође) и дошла до резултата приказаних на овде специјално формираном графикону (слика 1). Укупно је према овим резултатима осуђено 4.060.306 људи, од тога на смртну казну 799.455. Наравно, како истиче и Земсков, иако је овај број неупоредив с помињаним десетинама и стотинама милиона, он је застрашујући. Управо стога, била би грешка упуштати се у оцене да ли је то много или мало, чак и без обзира на историјски контекст.²⁴

²⁴ Не мења значајно наведене цифре ни податак да нису сви осуђени на смрт заиста и били убијени. В. Сачков тако наводи да је у периодима 1930–1931 и 1937–1938 погубљено 95% од укупног броја осуђени на смрт.

Слика 2. Наталитет и морталитет становништва Русије 1970–2004. (број рођених и умрлих на 1000 становника)

Извор: Преузето из (Батчиков и Кара-Мурза, 2006: 38)

До краја осамдесетих ови подаци ниси били познати јавности, али су од тада у више наврата објављивани у научној периодици, што је изазвало одређене полемике у којима су налази Земскова били оспоравани. Међутим, коначни резултат је ипак да се данас на универзитетима (укључујући, наравно, и западне) ова материја учи по подацима Земскова.

Потребно је истаћи да је ово истраживање нешто касније у одређеној мери допуњено: 2. августа 1992. објављени су званични подаци МБРФ који се односе на цео период 1917–1990. Према њима, у целом поменутом периоду осуђено је 3.853.900 људи, од тога на смртну казну 827.595. Према овим налазима, у периоду који је истраживала Комисија било је нешто мање жртава, а разлика потиче из третмана неких осуђених као криминалаца, који су код МБРФ раздвајани у две групе, од којих је једна у истраживањима Земскова (ГАРФ) обухваћена у оквиру политичких, док је код МБРФ из тога искључена, јер су то били криминалци (опљачкали фабрике, колхозе и др.) али због тежине дела третирани као посебно опасни државни преступници, дакле имали су исти третман као и политички. (Земсков, 1994.) У сваком случају, статистика МБРФ није суштински променила налазе Земскова.

Међутим, у причи о жртвама не треба се зауставити на томе. В. Пољеванов, који је био непосредни Чубајсов наследник на челу Комитета за имовину (од 15. 11. 1994. до 24. 1. 1995, када је смењен) сведочи да је на његове покушаје да промени стратегију приватизације Чубајс рекао :

Слика 3. Природни прираштај становништва РСФСР и РФ (1967–2004), на 1.000 становника

Извор: Преузето из (Батчиков и Кара-Мурза, 2006: 37).

„Што се ви узбуђујете за те људе. Умреће тридесет милиона. Они се нису уписали на тржиште. Не мислите о томе – израшће нови.” (Крутаков, 2000.) Али, није реч само о причама. Најважнија и најпоразнија карактеристика онога што је донела транзиција, и пре свега приватизација, може се окарактерисати онако како то чине Прокофјев и Максименко: „Квинтесенција и интегрална карактеристика утицаја политике јељџинизма на друштво постало је изумирање људи.” (Прокофјев и Максименко.) Вероватно то најбоље илуструје појава названа *Руски крст* (види слику 2), која је први пут регистрована у 1992. у Русији: криве динамике рађања и смртности пресекле су се. Специјалисти из историјске демографије једнодушни су у томе да такви губици становништва какви су пали и настављају, а падају на судбину Русије подnose само земље које ратују. Опадајућа крива на графикону смањења становништва Русије у деведесетим годинама прошлог века стварно има нагиб као у периоду Великог Отаџбинског рата и немачко-фашистичке окупације.

На ове проблеме драматично је скренуо пажњу УНИЦЕФ, проценивши у 1993. више од пола милиона смртних случајева као резултат неолибералних „реформи“, а које он иначе углавном подржава (Чомски, 1999: 26²⁵). Мада је то врло мучно питање, али тек у контексту оваквих

²⁵ У издању на српском језику ово место је нетачно преведено – не пола милиона годишње, како је написано, већ пола милиона у 1993. (Chomsky, 1999: 24.)

података, и наравно узимањем у обзир историјских околности, могло би се, можда, говорити о некаквом квантитативном оцењивању жртава политичких репресија пре 1990.²⁶ Међутим, то у сваком случају није предмет овог рада.

Табела 2. Природно кретање становништва (у 000)

Година	Рођени	Умрли	Природни прираштај/опadaње (-)
1992.	1587,6	1807,4	-219,8
1995.	1363,8	2203,8	-840,0
2000.	1266,8	2225,3	-958,5
2001.	1311,6	2254,9	-943,3
2002.	1397,0	2332,3	-935,3
2003.	1477,3	2365,8	-888,5
2004.	1502,5	2295,4	-792,9
2005.	1457,4	2303,9	-846,5
2006.	1479,6	2166,7	-687,1
2007.	1610,1	2080,4	-470,3

Извор: Федерална служба государственной статистики, <http://www.gks.ru>.

Кретање становништва Русије приказано је у табели 2. Укупан број становника смањен је са 147,0 милиона из 1989. (према попису) на 146,6 у 2001. (процена на дан 1. јануара), али што је најзначајније наставио је да опада и после тога, тако да је у 2008. дошао до нивоа од 142,0 милиона. Као што се види из табеле 2, у 2006. и 2007. дошло је до само мањег ублажавања раскорака између рођених и умрлих, али је негативна разлика још увек врло велика. Показује се да су изгледа преоптимистичке биле оцене о прекретању демографских тенденција као резултат мера (између осталих и чувене премије од 10.000 долара за свако рођено дете) које је руска држава предузела ради побољшавања негативних демограф-

²⁶ Можда би овим разматрањима требало додати макар и елементарне податке о жртвама криминала, где се наводи (Лившиц, 2003: 469) да је од 1994. годишње од криминала страдало око 30.000, с тенденцијом пораста, што би на неком упоредивом временском одсечку (32 године) дало бројку од 960.000. Овде би свакако требало узети у обзир и број становника у бившем СССР-у и данашњој Русији. На исту тему Хлебњиков (Хлебников, 2001) наводи да је у периоду од 1992. до 1997. у Русији убијено 169.000 људи. И сам Хлебњиков доживео је исту судбину.

ских кретања (Петровић, 2007: 122). Оно што је учињено током „мутних времена” (Бушков) очигледно се не може тако лако и брзо поправити. Под условом да се на томе уопште нешто и ради.²⁷ Или је можда крајњи циљ – остварити оно што је као задатак још крајем осамдесетих поставила Маргарет Тачер: на територији СССР економски је оправдано да живи 15 милиона људи. (Паршев, 2005: 5.)

Уосталом, једна изјава М. Тачер сама по себи можда и не мора много да значи – проблем треба сагледати у ширем контексту. А ту се показује следеће. Још од 1975. као званични документ и руководство за деловање у америчкој спољној политици фигурише Меморандум Савета за националну безбедност познат као NSSM-200 (National Security Study Memorandum), чији је основни циљ предузимање конкретних мера за смањивање броја становника у сувереним државама, али без изазивања снажног противдејства власти и грађана у њима. А смањивање становништва треба остваривати пре свега смањивањем наталитета, где је посебна улога предвиђена за службе планирања породице. (Медведева и Шишова, 1999.) При томе се не бежи ни од метода хируршке стерилизације. Ту се већ морамо присетити познате личности, коју оптужују за Други светски рат: „Пропаганда мора препоручивати добровољну стерилизацију.” (Егорова, 1997.) Или, да се од пропаганде вратимо на стварност – на присилну стерилизацију у време Индије Ганди. А Индија је била, то је вероватно многим непознато, прва међу тринаест земаља против којих је покренут демографски рат према NSSM-200.

Економско-социјални резултати

Што се тиче економског и социјалног аспекта реформи, општа је оцена да су оне пре свега у огромној мери увећале раслојавање становника Русије према доходу. Однос укупних доходака 10% најбогатијих и 10 одсто најсиромашнијих износио је 1991. години (у СССР-у) 4,5 док је у САД, на пример, био 5,6. За само три године он је енормно повећан, тако да је у 1994. износио 15,1 (према званичним подацима, а према неким оценама социолога целих 18,9). Од тада је овај однос даље повећаван, и на почетку 2000-тих већ је достигао износ од преко 60. (Прокофьев и Максименко.) У својој чувеној књизи Штиглиц наводи још неке поражавајуће

²⁷ У Русији од 17. децембра 1991. постоји Российская ассоциация Планирование семьи (РАПС), од 1993. филијала Међународне федерације планирања породице (IPPF). На њеним водећим местима налазе се од почетка људи из највиших ешалона власти. Око њеног деловања већ дуго се воде оштре полемике, праћене повременим скандалима: бивши председник Путин изјавио да је приоритет нове власти заустављање изумирања нације. Али 7. јуна 1999. основана је још и Међуресорна комисија за социјално-демографска питања, чији су циљеви у најмању руку дискутабилни, а чији су чланови такође људи из уских владајућих слојева, међу њима и они које је именовао управо Путин (Инга Ивановна Гребешева је извршни директор РАПС-а, а Путин ју је именовао за члана Међуресорне комисије). А програми и рад РАПС-а и Међуресорне комисије под великим су знаком питања. (Валянский и Калужный, 2002: 384. и даље.)

податке (Stiglic, 2004: 162): док је у 1989. само два одсто становништва Русије било у стадијуму сиромаштва, крајем 1998. удео сиромашних се попео на 23,8 одсто укупне популације, ако се као норма користи потрошња од два долара дневно. Да ли је, уз такве показатеље, уопште умесно говорити о социјалној прихватљивости приватизације, односно укупних реформи?

Међутим, није то основни економски проблем. Он се, заправо, састоји у огромном паду производње, односно бруто домаћег производа (табела 3). Такав пад у мирнодопским условима представља нешто вероватно незабележено у укупној људској историји. Тај пад Штиглиц назива пуштошењем и истиче да је он био већи од пада који је Русија (тј. СССР) имала у Другом светском рату: током 1940–1946. индустријска производња СССР-а опала је за 24 одсто, док је у периоду 1990–1999. индустријска производња Русије опала за 60 одсто. (Stiglic, 2004: 153.) „Русија је, закључује он, добила најгори од свих могућих светова – огроман пад производње и огроман пораст неједнакости.” (Stiglic, 2004: 163.) А Штиглиц не разматра демографске проблеме.

Табела 3. Кретање бруто домаћег производа Русије 1992–1999.

Година	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.
БДП, трлн. рубаља	19,0	171,5	611,0	1659	2256	2361	2483*	3.094*
Индекс физичког обима	100,0	85,8	59,3	47,9	40,0	38,5	36,0	34,9

* Милијарде рубаља, после деноминације 1998.

Извор: Преузето из (Ваљанский и Каложный, 2002: 411).

Један од најважнијих задатака нови власници капитала видели су, из разних разлога, у изношењу капитала из земље.²⁸ И то никако није било изненађујуће. Када је 1998. ММФ упркос упозорењима одлучио да подржава Русију и курс рубаље давањем великих кредита (4,8 милијарди долара), и када су те паре експресно завршиле на рачунима олигарха, „неки од нас су се шалили да би ММФ учинио свима живот лакшим да је тај новац послао директно на рачуне олигарха у кипарским и швајцарским банкама“ (Stiglic, 2004: 153). Постоје различите процене о томе колико је капитала завршило на рачунима у иностранству. Једну од умеренијих даје

²⁸ Штиглиц као један од кључних разлога изношења капитала из земље наводи нелегитиман карактер приватизације. „Те приватизације (приватизације путем заложно-кредитних аукција – Р.Б.) нису имале политички легитимитет. И (...) сама чињеница да нису имале политички легитимитет захтевала је од олигарха да хитно изнесу присвојени новац из земље пре него што нова влада, која би покушала да поништи приватизацију или на други начин поткопа њихову позицију – дође на власт.“ (Stiglic, 2004: 168.)

табела 4. Међутим, било је и других података и оцена. Тако је *PIA Новости* 15. 9. 1998. објавила резултате истрживања економиста РАН и Универзитета Онтарио, према којима се у периоду 1992–1997. било легалним или полулегалним путем извезено 200 милијарди долара, што је оцењено као један од кључних фактора кризе (Паршев, 2005:108–109).

Табела 4. Одлив капитала из Русије

Година	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.
Укупни одлив капитала, млрд. долара	20	20	40–50	18	20–30	20	20–30	20–25

Извор: Подаци разних извора. Преузето из Ваљанский и Калюжний, 2002: 414.

Политичка подршка

Огромна поларизација у интелектуалним круговима кључни је разлог малих могућности да се објективно сагледају и анализирају резултати реформи, и приватизације посебно. Ретки су они који су у стању да трезвено сагледају шта се око њих дешава и да преиспитају своја гледишта. Један од идејних противника комунизма, активни учесник у борби против комунистичке власти, А. С. Ципко, редак је пример (свакако уз Солжењичина): он није подлегао еуфорији због рушења „омраженог“ режима, већ је био у стању да објективно сагледа шта је учињено током „реформи“: „Наша приватизација је била лоповска, у бесцење, а понекад су просто отимали од народа његову својину. Трећина народа дави се у беди, лишена основне слободе – слободе да живи, нема слободу исхране, нема слободу да има потомство, да васпитава децу. Друга трећина становништва живи у сиромаштву и бесправљу, и њој није ни до какве политике. Овим непредвиђеним резултатима интелегентске револуције могу се додати два милиона напуштене деце. Већ се не могу пребројати дечаци и младићи који су се дали ‚на иглу‘, саблажњени криминалним светом. За време реформи изгубљен је значајан део националног суверенитета, суштински је ослабљена војна и економска безбедност земље, изгубљена су многа геополитичка преимућства историјске Русије, значајан део националне производње, научно-техничког и људског потенцијала земље.“ (Ципко, 2002:5.)

Међутим, не виде сви ситуацију у Русији таквом. В. Мау, један од водећих либералних економиста и протагониста реформи, потпуно је супротног мишљења: „У економици ми смо уопште учинили све, као и свугде (...) никаквих оригиналних, ванредних одлука у тој сфери није било, све се уклапало у скуп мера одређених такозваним ‚Вашингтонским консензусом‘.“ (Мау, 2002: 63.) При томе, он није у стању, или не жели, да доведе у питање Вашингтонски консензус, независно од резултата које је његова примена донела. Стога је, свакако, добро да то процењује неки

неутрални ауторитет. А такав је Штиглиц, рецимо. Његова оцена је, међутим, другачија, иако се не доводи у питање приватизација већ само начин њене проведбе.²⁹ Мау, међутим, тврди управо супротно: „У целини, приватизација је била спроведена сјајно (...) Приватизација, спроведена код нас, до детаља је понављала оно што се дешавало у време великих револуција у прошлости, посебно енглеске и француске. То јест, слаба влада немајући никаквих ресурса, почиње да прерасподељује својину ради добијања политичке подршке и проналази у том циљу ваучерски механизам (...) Чим ви почињете за политичку подршку да плаћате непокретношћу, испоставља се да је та непокретност много потцењена. Мада уопште није потпуно јасно на коју би се цену ту требало оријентисати. На пример, спорити се да ли је скупо или јефтино продат ‘Норилски никл’ у 1995. могуће је само у следећем контексту: ако би цену установили више или ниже, да ли би Зјуганов дошао на власт у јуну следеће године или не?” (Мау, 2002: 66.)³⁰

Наравно, и саме заложно-кредитне аукције биле су оцењиване на сличан начин. Њихов главни архитект, А. Чубајс, одбио је приговоре по којима су оне биле намештене и и по којима је држава за њих добила мало пара: „Не заборавите да је то била огромна сума”, рекао је поводом аукције за Јукос. (Хлебников, 2001.) Али овде опет постоји замена теза – чак и када би се претпоставило да аукције нису биле намештене, очигледно је да држава није имала за циљ да дође до више пара. О томе говори као минимум чињеница да странци нису били пуштени на аукције. Колико су били спремни да плате инострани стратешки инвеститори може се судити према продаји акција Лукоила, у јесен 1995, неколико месеци пре аукције на којој је 5 одсто сопствених акција Лукоил платио 35 милиона долара. Тада је америчка нафтна компанија Арко купила 6 одсто акција Лукоила за 250 милиона долара.

Заложно-кредитне аукције биле су свакако лоше приватизације – Штиглиц их означава као „најфлагрантнији пример лоше приватизације“ (Stiglic, 2004: 168), али се при томе, из незнано каквих разлога, чуди што влада није вратила добијене кредите, као да није био у стању да види целу позадину махинације. Заложно-кредитне аукције представљале су, по Штиглицу, коначну фазу богаћења олигарха, мале дружине људи који су успели да завладају економским али и политичким животом земље. У једном тренутку они су чак тврдили да контролишу 50 одсто богатства

²⁹ „Из прегледа Светске банке о десетогодишњој историји транзиционих економија, постало је јасно да приватизација, у одсуству институционалне инфраструктуре (нпр. начин корпорацијског управљања), није имала позитивне ефекте на раст. Вашингтонски консензус је и овде поставио погрешне основе. Лако је увидети везе између начина на који је приватизација изведена и промашаја.“ (Stiglic, 2004: 166.)

³⁰ „Сјајно“ спроведена приватизација имала је као директни резултат да је 70.000 предузећа која су приватизована донело руској држави 9 милијарди долара! Поређења ради, у Латинској Америци, где је све заправо и почело, приватизовано је 279 предузећа за 30 милијарди долара! (Крутаков, 2000.)

земље.³¹ При томе, Штиглиц прави јасну разлику између руских олигарха и америчких барона-пљачкаша Харимана и Рокфелера, с којима олигархе упоређују њихови браниоци: док су у Америци барони-пљачкаши стварали друштвено богатство, гомилајући при томе новац за себе, у Русији „олигарси су опљачкали имовину, оголили је, остављајући своју земљу много сиромашнијом”. (Stiglic, 2004: 168.)

Заложно-кредитне аукције имале су, свакако, катастрофалне последице за Русију. Држава се у једном маху лишила значајног дела предузећа која су пунила буџет, што се показало као кобно врло брзо – након непуне три године државни финансијски систем је крахирао.

Закључна разматрања

Заложно-кредитне аукције имале су, дакле, бар три јасно видљива резултата: коначно богаћење олигарха³², изношење капитала из земље и драстично смањивање фискалних прихода државе. Поставља се питање у чему је, ипак, био њихов смисао?

Пуковник В. А. Стрелецки сматра да је држава продавала у бесцење аукције наведених предузећа зато што је продавала сама себи: дошло је до срастања државног апарата с генераторима идеја, с Потањином, Березовским, Бојком, Гусинским и другима. Ти су људи знали како треба красти, а да би крали био им је потребан савез с државним чиновницима. А државним чиновницима је такође био потребан новац. (Хлебников, 2001.) Хлебников сматра да су заложно-кредитне аукције биле само редовна етапа у стратегији јељцинског режима – интереси земље жртвовани су у корист интереса блиског круга олигарха. Извори ових корумпираних односа налазе се у споразуму Березовског и Јељцина о штампању Јељцинових мемоара у 1994. Њихово зближавање прокрчило је пут и другим олигарсима, који су у томе видели правило, правило које је поставила највиша власт, и које треба следити. Иако су ове аукције сигурно гурнуле Русију на пут краха (август 1998), оне су за Јељцина и његов режим имале непроцењиву заслугу: приморале су олигархе да подрже реизбор Јељцина. Пошто су аукције имале два дела (1995. олигарси су давали зајмове држави, или их бар обећали, а 1996. требало је да уследи и предаја предузећа у руке олигарха), Чубајс и његова екипа добили су гаранције да ће победници на аукцијама учинити све могуће за реизбор Јељцина. На тај начин, олигарси и Јељцинова влада постали су саучесници у пљачки. (Хлебников, 2001.)

³¹ У једном интервјуу *Фајненшел тајмсу* 1996. Березовски је изјавио да више од половине руске економије контролише седам банкара (Потањин, Березовски, Гусински, Смоленски, Фридман, Ходорковски, Авен), који су финансирали Јељцинову предизборну кампању. То је названо семибанкиршћина, слободно преведено – владавина седам банкара. (Милинчић, 2007: 18.) Аналогича се односи на прелазну владу седам бојара који су владали Русијом 1610. после пораза војске Василија Шујског у рату против Пољака.

³² А. Кох је још дециднији: „Пре 1995. олигарха није било.“ (Кох, 2004.)

Ову слику употпуњују и потврђују још два момента. Најпре, пажњу у наведеном Мауовом тексту привлачи „признање“: (слаба) власт је за политичку подршку плаћала непокретностима, тј. предузећима, општенародном имовином. У светлу тог признања чак је потпуно беспредметно (то и В. Мау каже) да ли је при томе за те непокретности (предузећа) постизана или не некаква објективна цена, битно је друго – власт је узурпирала (= покрала) народну имовину, а шта је с њом радила (за колико пара ју је продала, тј. уступила и коме) тек је другоразредно питање. Признање које је дао Мау ипак је само делимично. Остаје отворено питање – чију је то политичку подршку власт плаћала народном имовином? Мау ту није експлицитан, за разлику од, на пример, Ј.Г. Јасина, утицајног идеолога руског олигархијског капитализма, који се о смислу приватизација обављених преко заложно-кредитних аукција изјашњава отворено: „Јелџин је прекршио тадашњи устав, односно прибегло је државном преврату. То је омогућило да се задржи курс реформи... Једини социјални слој, тада спреман да подржи Јелџина, био је крупан бизнис. За своје услуге он је хтео да добије примамљиве делове државне својине. Осим тога они су хтели да директно утичу на политику. Тако су се појавили олигарси.“ (Батчиков и Кара-Мурза, 2006.)

Ипак, да ли је овиме све речено? Да ли се све завршава на политичкој подршци руских олигарха и на срastaњу руског крупног бизниса и Јелџинове владе? Наравно, није лако тврдити да постоје и даљи трагови, али неки моменти указују и на такве могућности. Већ цитирани луковник Стрељецки истиче да је поуздано установљено да је целокупна приватизација у Русији спроведена под будним оком америчких специјалних служби. (Ваљанский и Калужный, 2002: 326). Такође, добро је познато, и не једном је писано о томе, да је и Гајдар постао премијер по директном упутству Американаца. (Паршев, 2005: 198.) Да ли би ове напомене требало пренебрегнути и сврстати их у прокажене теорије завере? Питање бар с аспекта аутора ових редова остаје отворено. Иако оно што пише Хлебњиков, даје додатне аргументе: много високих чиновника из власти било је увучено у различите афере са странцима. Олег Лобов, заменик премијера и руководиоца Савета безбедности, био је оптужен да је продавао оружје секти судњег дана Аум Шинриќо и да им је омогућио обуку у тајној војној бази у центру Русије. Истрага је прекинута, а Лобов је одстрањен из владе. Виктор Барањиков, министар безбедности, био је један од главних покровитеља познатог трговца Бориса Бирштајна и његове компаније Сиабеко с огранцима у Торонту и Цириху. Сиабеко је Барањикову и првом заменику министра МВД, приликом њихове посете Цириху, платио куповине (за две даме) у вредности од 300.000 долара. И они су удаљени са својих места, али истраге није било. Ових саблазни нису били ослобођени ни млади реформатори. Министар финансија Борис Фјодоров омогућио је 1993. компанији Голден Ада трговину брилијаната, злата и јувелирског антикваријата, извезених из Русије, у вредности од 178 милиона долара. Још веће афере везане су с именом А. Чубајса. Он је најпре

1996. уложио у државне вредносне хартије 3 милиона долара које су руски бизнисмени бескаматно позајмили добротворном фонду који је водио Чубајс. Сличним операцијама и „предавањима и консултацијама“ он је за неколико месеци зарадио 300.000 долара. Годину дана касније он и његови најближи сарадници из владе (Кох, Казаков) добили су по 90.000 долара за (ненаписану) књигу о приватизацији у Русији. После скандала, књига се појавила, али тек након две године. А хонораре је платила филијала Онексим банке. Један од највећих пројеката које су Американци (на које се Чубајс веома ослањао) водили у Русији био је пројект развоја руског тржишта вредносних папира; координатор је био Харвардски универзитет, а новац је ишао из УСАИД-а. Маја 1997. УСАИД је, међутим, одбио да додели последњу траншу (14 милиона долара). Показало се да су два америчка консултанта (Андреј Шлајфер и Џонатан Хеј, које је препоручио Џ. Сакс), користећи своје везе с руским тржиштем вредносних папира, употребљавали средства за лично богаћење. Америчко министарство правде започело је истрагу, али оптужбе нису подигнуте. Истовремено, контрола Руског обрачунског дома показала је да је Сверуски центар приватизације, приватна непрофитна организација, повезана с Чубајсом, а коју је спонзорисао новац са Запада, присвојио велике суме, и да су те суме отишле директно сарадницима Чубајса и крупним политичарима, у замену за подршку тржишним реформама. Сам Јелцин је, ако ништа друго, до грла био улплетен у аферу око издавања књиге његових сећања *Записки президента*.

Већ и наведено, а то је тек мањи део, довољно је да укаже да нико из врхова власти није био имун на корупцију, и да су у тим стварима често учествовали и странци. А докле је све то ишло, заиста није лако проценити.

ЛИТЕРАТУРА

Анализ процессов приватизации государственной собственности в Российской Федерации за период 1993-2003 гг., Счётная палата Российской Федерации, Олита, Москва, 2004. Интернет:

<http://rusref.nm.ru/priv00.htm>.

Аврамовић, Драгослав. „Демократизација својинских односа”, у: *О својини и својинским променама*, Српска академија наука и уметности, Економски зборник, књ. XI, Београд, 1997, стр. 3–14.

Батчиков, Сергей и Сергей Кара-Мурза. Неолиберальная реформа в России, 8-я международная конференция Глобализация и развитие, Гавана, 6–9. 2. 2006. Интернет:

<http://sovserv.ru/vbb/showthread.php?t=80777>.

Болдырев, Юрий Юрьевич. *О бочках меда и ложках дегтя*, Эксмо и Алгоритм, Москва, 2004, 448 стр.

- Буквић, Рајко. „Неке дилеме у вези са приватизацијом”, у: *Трансформација својинских односа – теоријски и емпиријски аспекти*, Српска академија наука и уметности и Центар за економска истраживања Института друштвених наука, Економски зборник, књ. X, Београд, 1992, стр. 227–242.
- Буквић, Рајко. „Транзиција у Русији: либерализам у изведби ‘породице’”, *Нова српска политичка мисао*, година XV, број 3–4, 2007, стр. 291–315.
- Бушков, Александр. *Хроника мутног времена. Дом с привиђењима*, Олма-Пресс, Москва, 2005, 560 с.
- Валянскиј, Сергей Иванович и Дмитрий Витальевич Калюжный, *Поняť Россию умом*, Эксмо, Москва, 2002, 544 с.
- Говорухин, Станислав. *Велика криминална револуција: има ли Русија будућности?*, Филип Вишњић, Београд, 1995, 176 стр.
- Гончаров, Семен. Законны ли залоговые аукционы? Как вернуть собственность народу?
<http://www.km.ru/magazin/view.asp?id=CA197C63F0E847C2933DBD1DCDF7AACB>.
- Егорова, М. В. Дума о сексе, *Дуэль*, № 15 (37), 29. 07. 1997. Интернет: http://www.duel.ru/199715/?15_1_3.
- Земсков, Виктор Николаевич. Политические репрессии в СССР (1917–1990), *Россия XXI*, № 1–2, 1994.стр. 107–125.
- Зубков, Валентин. Ловкость рук и... „Норникель” наш. О разворовывании русской промышленности. Интернет: <http://www.voskres.ru/articles/nikel.htm>.
- Колесов, Валентин. Перестройка сознания после 1985 года. Интернет: <http://www.moskvam.ru/2005/02/kolesov.htm>.
- Кох, Альфред. Залоговые аукционы, или Альфред Кох перед судом народов, 2004. Интернет: <http://www.lebed.com/2004/art3935.htm>.
- Крутаков, Леонид. Империя. РАО ЕЭС: Оптом и в розницу, *Стрингер*, сентябрь 2000. Интернет: http://www.komporomat.ru/page_9754.htm.
- Лившиц, Рудольф Львович. *Провинциальная демшиза*, Эксмо, Москва, 2003, 477 с.
- Мау, Владимир Александрович. В России произошла нормальная революция. Она завершилась, у: *Десять лет, которые потрясли...*, Вагриус, Москва, 2002, стр. 61–70.
- Медведева, Ирина и Татьяна Шишова. Демографическая война против России. Демография, планирование семьи и геноцид: аналитический доклад, 1999. Интернет: <http://www.pravoslavie.ru/anait/global/demograf.htm>.
- Милинчић, Љубинка. *Олигарси: људи који су украли државу*, Sofos, Београд, 2007, 164 стр.
- Паршев, Андрей. *Почему Россия не Америка*, Крымский мост – 9Д, Москва, 2005, 411 с.

- Петровић, Драган. *Демографска обележја савремене Русије*, Српско географско друштво, Београд, 2007, 150 стр.
- Прокофьев, Юрий и Владимир Максименко. Ельцинизм как явление российской общественно-политической жизни. Интернет: <http://www.otechestvo.org.ua/main/20072/109.htm>.
- Сачков, Вячеслав. К вопросу о численности „жертв коммунизма” в СССР. Интернет: <http://libelli.ru/works/zeki.htm>.
- Фроянов, Игорь Яковлевич. *Погружение в бездну (Россия на исходе XX века)*, Издательство С.-Петербургского университета, Санкт-Петербург, 1999, 800 с.
- Хлебников, Павел Юрьевич. *Крестный отец Кремля Борис Березовский или История разграбления России*, 2001. Интернет: http://www.fictionbook.ru/author/hlebnikov_pavel/?sort=date
- Ципко, Александр Сергеевич. „Ослепление и наказание“, у: *Десять лет, которые потрясли...*, Вагриус, Москва, 2002, стр. 5–23.
- Ципко, Александр Сергеевич. „Россия к диалогу не готова“, у: *Десять лет, которые потрясли...*, Вагриус, Москва, 2002, стр. 212–222.
- Чомски, Ноам. *Профит изнад људи. Неолиберализам и глобални поредак*, Светови, Нови Сад, 1999, 196 стр.
- Chomsky, Noam. *Profit over People. Neoliberalism and Global Order*, Seven Stories Press, New York, 1999, 167 pp.
- Drašković, Veselin. „Masovna vaučerska privatizacija i neoinstitucionalna teorija prava svojine“, *Ekonomika preduzetništva* (Beograd), godina XXXVIII, broj 2, 2002, str. 107–109.
- Lieberman, Ira W. et al. „Masovna privatizacija u Centralnoj i Istočnoj Evropi i bivšem Sovjetskom Savezu: komparativna analiza“, *Ekonomika* (Beograd), godina XXXI, broj 11–12, 1995, str. 19–39.
- Maksimović, Ivan. „Neka iskustva transformacije svojine u SR Jugoslaviji“, у: *Ciljevi i putevi društava u tranziciji*, Institut društvenih nauka Beograd – Институт социально-политических исследований Москва, 1996, стр. 195–222.
- Stiglic, Džozef E. *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004, 308 str.
- Trocki, Lav. *Izdana revolucija I*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1973 [1936], 247 str.
- Vukotić, Veselin. *Privatizacija i razvoj tržišne privrede*, Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 1993, 176 str.
- Vuletić, Vladimir. „Protekcionizam i slobodna trgovina u vreme globalizacije“, *Sociologija* (Beograd), godina XLVI, broj 1, 2004, str. 45–70.

Rajko Bukvić

LIEN-LOAN AUCTIONS AND ORIGINS OF RUSSIAN OLIGARCHY

Summary

The process of privatization that marked the so-called transition of East European economies in the 1990s and the first decade of 21st century have left a lot of theoretical and empirical materials which will remain research topics for quite a while. This process is particularly interesting and significant in Russia, the biggest and richest country of the former Socialist Bloc, where massive voucher privatization was followed by various machinations organized by the ruling clique gathered around the former president Yeltsin, his family and friends. This paper analyzes one of the mechanisms that enabled process – lien-loan auctions, held in 1995 and in which twelve giants of Russian (and world economy) were privatized virtually at no cost, thus forming a class oligarchs. According to the confession of one of the creators and protagonists of the entire process, it was a means to pay for political support to carry out a “normal” revolution. However, there is a question which this protagonists did not answer – whose support is so important and expensive: the support of domestic tycoons (like the banker Potanin and those like him, who initiated this mechanism that made them enormously rich) or someone else’s support?

Key words: Russia, lien-loan auctions, privatization, oligarchs, political support, common property of the people